

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ДМИТРА МОТОРНОГО

Факультет економіки та бізнесу

Кафедра менеджменту та публічного адміністрування
Освітньо-професійна програма «Публічне управління та адміністрування»
Галузь знань – 28 Публічне управління та адміністрування
Спеціальність - 281 Публічне управління та адміністрування

ПОГОДЖЕНО

Керівник проектної групи (гарант)
освітньо-професійної програми

С.Р. Єфіменко Л.М.
(підпис) (ініціали та прізвище)

«02» _червня_ 2025 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри освітньо-
професійної програми

 Плотніченко
(підпис) (ініціали та прізвище)

«02 » _червня_ 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему *«ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК
ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ТА ВПОРЯДКУВАННЯ ДІЙ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ
ВЛАДИ»*

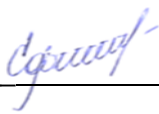
Здобувач вищої освіти:

(підпис)

Федотов Р.С.

(ПІБ здобувача)

Науковий керівник:

(підпис)

к.н.держ.упр., доц. Єфіменко Л.М.

(учене звання, науковий ступінь, ПІБ)

Мелітополь, 2025 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

імені ДМИТРА МОТОРНОГО
факультет економіки та бізнесу
кафедра менеджменту та публічного адміністрування

Освітньо-професійна програма «Публічне управління та адміністрування»
Галузь знань: 28 «Публічне управління та адміністрування»
Спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування»

ПОГОДЖЕНО

Керівник проєктної групи (гарант)
освітньо-професійної програми
«Публічне управління та
адміністрування»

 Єфіменко Л.М.
(підпис) (ініціали та прізвище)

«__02__» __червня 2025__ р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри
менеджменту та публічного
адміністрування

 Плотніченко С.Р.
(підпис) (ініціали та прізвище)

«__02__» __червня__ 2025__ р.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

на підготовку кваліфікаційної бакалаврської роботи
здобувача вищої освіти

Федотова Романа Сергійовича

1. Тема кваліфікаційної бакалаврської роботи:

«Громадський контроль як важливий чинник демократизації та впорядкування дій органів публічної влади»

науковий керівник роботи к.н.держ.упр., доц. Єфіменко Л.М.

затверджені наказом ректора університету від 13 вересня 2024 року № 419-с

2. Строк подання кваліфікаційної бакалаврської роботи: 02 червня 2025 року

3. Вихідні дані до кваліфікаційної бакалаврської роботи: відповідні закони України, Конституція України, укази Президента України, постанови Верховної Ради України, програмні документи державних органів, монографії та статті вітчизняних і зарубіжних авторів, звіти міжнародних організацій.

4. Зміст кваліфікаційної бакалаврської роботи (перелік питань, які потрібно розробити):

1) Теоретичні основи громадського контролю

2) Режим «наддемократія»: теоретичні засади та перспективи

5. Перелік графічного матеріалу: _____

6. Дата видачі завдання «20» лютого 2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів виконання кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів	Відмітка про виконання
1	Затвердження плану роботи		
2	РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ	04.04.2025	<i>Сфименко</i>
3	РОЗДІЛ 2. РЕЖИМ «НАДДЕМОКРАТІЯ»: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ	19.05.2025	<i>Сфименко</i>
4	Перевірка на плагіат	29.05.2025	<i>Сфименко</i>
5	Попередній захист роботи на кафедрі	02.06.2025	<i>Сфименко</i>

Здобувач вищої освіти

Реш
(підпис)

Федотов Р.С.
(ініціали та прізвище)

Керівник кваліфікаційної
магістерської роботи

Сфименко
(підпис)

Єфіменко Л.М.
(ініціали та прізвище)

Рішення комісії про попередній захист кваліфікаційної роботи від «02» червня 2025 року
до захисту допущен

Члени комісії:

1. Ортіна Г.В., д.н.держ.упр., проф. *Ортіна*
(прізвище та ініціали, науковий ступінь, вчене звання, підпис)

2. Вороніна Ю.Є., к.н.держ.упр., доц. *Вороніна*
(прізвище та ініціали, науковий ступінь, вчене звання, підпис)

3. Горбова Н.А., к.п.н., доц. *Горбова*
(прізвище та ініціали, науковий ступінь, вчене звання, підпис)

Допустити до захисту

Завідувач кафедри менеджменту та публічного адміністрування

С.Р. Плотніченко С.Р. ПЛОТНІЧЕНКО «17» червня 2025 р.
(підпис) (ініціали та прізвище)

АНОТАЦІЯ

кваліфікаційної бакалаврська роботи на тему:
«Громадський контроль як важливий чинник демократизації та
впорядкування дій органів публічної влади»

1. ВНЗ: Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного.
2. Рік завершення роботи: 2025_р.
3. Обсяг роботи: 50 стр.
4. Кількість додатків: 0
5. Кількість ілюстрацій: 0
6. Кількість таблиць: 6
7. Кількість джерел літератури: 31

Об'єктом дослідження є процес демократизації держави та суспільства загалом у контексті ролі громадського контролю.

Предмет дослідження. Громадський контроль як чинник демократичних змін та інструмент забезпечення публічності в діяльності органів влади.

Мета дослідження. Інтерпретувати феномен громадського контролю в контексті демократичних процесів, а також проаналізувати його значення у впорядкуванні діяльності публічної влади та формуванні політичного режиму, відкритого до суспільного впливу.

Завдання дослідження

1. Проаналізувати теоретичні засади громадського контролю та його еволюцію.
2. Оцінити сучасні форми, механізми та практики громадського контролю у світі.
3. Дослідити нормативно-правову базу громадського контролю в Україні.
4. Визначити оптимальні умови політичного режиму, в якому громадський контроль буде максимально ефективним.
5. Спрогнозувати перспективи демократизації на основі активного впровадження систем громадського контролю.
6. Ступінь наукової розробленості проблематики

Методи наукового дослідження. Дослідження базується на системному підході до аналізу суспільно-політичних явищ. Застосовано такі теоретичні методи: аналіз, дедукція, індукція, класифікація, абстрагування, порівняння. Серед прикладних методів використовувалися: моніторинг, аналіз соціологічних та статистичних даних, контент-аналіз нормативних актів.

Основні результати дослідження (наукові, практичні): проведено комплексний аналіз ролі громадського контролю як одного з ключових інструментів демократизації публічного управління. Теоретично обґрунтовано поняття, функції та принципи громадського контролю в контексті сучасних демократичних трансформацій.

Ключові слова: громадський контроль, демократизація, наддемократія, публічна влада, прозорість, підзвітність, участь громадян.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ	8
1.1 Громадський контроль: сутність, основні функції, принципи і типологізація.....	8
1.2 Процес демократизації політичних режимів в контексті громадського контролю. Світовий досвід	23
1.3 Виклики та обмеження у реалізації громадського контролю в сучасних умовах.....	26
РОЗДІЛ 2. РЕЖИМ «НАДДЕМОКРАТІЯ»: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ.....	33
2.1. Основа режиму «наддемократія» та можливі шляхи теоретичних розробок.....	33
2.2. Перспективи режиму «наддемократія» в світі та в Україні	38
2.3 Емоційний інтелект алгоритмів як виклик і ресурс для цифрового політичного управління.....	41
ВИСНОВКИ.....	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48

ВСТУП

Актуальність наукового дослідження. У сучасному глобалізованому світі дедалі актуальнішим стає питання зміцнення демократичних інституцій та загроз, пов'язаних із так званим «відкатом демократії» — процесом згортання демократичних практик, обмеження громадянських свобод і зростання авторитарних тенденцій. На цьому тлі особливої уваги набуває дослідження чинників, які сприяють становленню та розвитку демократичних режимів. Одним із таких ключових чинників виступає громадський контроль — інструмент впливу громадянського суспільства на публічну владу, що забезпечує прозорість, підзвітність і легітимність державного управління.

Публічність, як фундаментальний принцип демократичної правової держави, є основою ефективної взаємодії державних органів з громадянами. Відповідно, впровадження систем громадського контролю дозволяє інституціоналізувати участь громадян у процесі прийняття рішень, сприяє боротьбі з корупцією, підвищує довіру до органів влади та забезпечує збалансованість між владою і суспільством.

Водночас, демократичні режими суттєво відрізняються за рівнем розвитку, структурою інститутів та історичним контекстом. Це дає підстави припускати, що і ступінь впровадження та ефективності громадського контролю є неоднорідним. Саме тому особливої наукової цінності набуває аналіз кореляції між рівнем демократичності країн та роллю громадського контролю в цих системах.

Особливу актуальність дослідження має для пострадянських держав, де процес демократичного транзиту часто залишається незавершеним або нестабільним. Зокрема, в Україні спостерігається паралельний розвиток демократичних інституцій і спротив частини еліт до встановлення справжньої підзвітності. У такому контексті вивчення природи, форм, функцій та потенціалу громадського контролю є не лише теоретично важливим, а й практично необхідним для формування ефективного механізму демократичного управління.

Крім того, потребує подальшого опрацювання концепція політичного режиму, в якому громадський контроль може набути найбільшої дієвості. Така концепція дозволяє сформулювати уявлення про можливі шляхи подальшого демократичного розвитку, а також створити передумови для прогнозування майбутнього суспільно-політичного устрою.

Об'єкт дослідження. Процес демократизації держави та суспільства загалом у контексті ролі громадського контролю.

Предмет дослідження. Громадський контроль як чинник демократичних змін та інструмент забезпечення публічності в діяльності органів влади.

Мета дослідження. Інтерпретувати феномен громадського контролю в контексті демократичних процесів, а також проаналізувати його значення у впорядкуванні діяльності публічної влади та формуванні політичного режиму, відкритого до суспільного впливу.

Завдання дослідження

1. Проаналізувати теоретичні засади громадського контролю та його еволюцію.
2. Оцінити сучасні форми, механізми та практики громадського контролю у світі.
3. Дослідити нормативно-правову базу громадського контролю в Україні.
4. Визначити оптимальні умови політичного режиму, в якому громадський контроль буде максимально ефективним.
5. Спрогнозувати перспективи демократизації на основі активного впровадження систем громадського контролю.
6. Ступінь наукової розробленості проблематики

У світовій науковій літературі громадський контроль розглядається як один із ключових механізмів публічного врядування. Його значення в демократизації та забезпеченні відкритості інституцій висвітлено у працях таких дослідників, як М. Ботерман, Т. Бейкер, М. Гілберт, Д. Вуд, Ю. Хабермас, П. Херст та ін. В українському академічному дискурсі тематиці громадського

контролю присвячені роботи С. Ф. Денисюка, О. М. Крутія, С. М. Кушніра, О. І. Сушинського, О. В. Літвінова, О. В. Тинкована, Л. П. Рогатіної та інших науковців.

Методи наукового дослідження. Дослідження базується на системному підході до аналізу суспільно-політичних явищ. Застосовано такі теоретичні методи: аналіз, дедукція, індукція, класифікація, абстрагування, порівняння. Серед прикладних методів використовувалися: моніторинг, аналіз соціологічних та статистичних даних, контент-аналіз нормативних актів.

Структура наукової роботи. Бакалаврська робота складається з трьох розділів, кожен з яких поділений на три підрозділи. У першому розділі досліджено теоретико-методологічні засади громадського контролю та проаналізовано міжнародний досвід у сфері демократизації. Другий розділ присвячений аналізу практичних аспектів громадського контролю в Україні, включаючи нормативно-правову базу та взаємодію громадських організацій з органами публічної влади. У третьому розділі розглядається концепт «наддемократії» як можливий варіант розвитку політичного режиму, що максимально інтегрує громадський контроль. Загальний обсяг роботи — 44 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ

1.1 Громадський контроль: сутність, основні функції, принципи і типологізація

На сьогоднішній день термін «громадський контроль» зазвичай вживається в двох значеннях. У вузькому сенсі – громадський контроль визначається як контроль над діяльністю органів влади, здійснюваний громадянами і інституційними структурами громадянського суспільства з метою виявлення і припинення різних видів зловживання владою [1].

У широкому сенсі громадський контроль розуміється, як суспільне явище, при якому громадянське суспільство бере безпосередню участь у визначенні основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики держави, у вирішенні суспільно значимих питань на всіх рівнях та контролює процес її реалізації [2].

Об'єктом громадського контролю є органи державної влади, органи місцевої самоврядуності, міждержавні (наддержавні) органи влади, а також посадові особи всіх вище зазначених органів.

Суб'єктами громадянського контролю виступають інституційні структури громадянського суспільства, а також окремі люди, які проявляють громадську свідомість і активність.

Функції громадянського контролю вельми різноманітні. Це: залучення уваги органів влади і громадськості до значимої проблеми і стимулювання її рішення; усунення зловживань в службовій і законодавчій сферах, порушення законодавства; контроль над дотриманням прав людини; підвищення якості державних послуг, якості роботи чиновників і т. д.

На думку дослідника В. Шмідта, функції громадського контролю доцільно досліджувати в тісному зв'язку з функціями державної влади. Так, він відзначає, що у результаті розвитку сфери прилюдної політики в державної влади з'являлося все більше і більше завдань, що вимагали вирішення. Спочатку влада

вирішувала три завдання: власне приймала рішення; забезпечувала легітимність рішень за допомогою законодавчої практики і розвитку законодавчої влади; здійснювала прийняті рішення.

Наступне покоління завдань, які з'явилися перед владою, були пов'язані з проникненням ринку у всі сфери життя людини і суспільства. Це: створення і регуляція конкурентного середовища; стимулювання громадян активно брати участь в програмах соціальної допомоги як іншим, незаможним, так і собі, при ідентифікації себе як незаможного.

Подальше ускладнення суспільного життя привело до того, що в держави з'явилися ще дві функції: утримання плюралізму суспільних практик як позитивної якості життя суспільства; соціальне навчання громадян, сприяння тому, щоб люди краще розуміли сильні і слабкі сторони політики, що діяла, і пропонувані політичних рішень (суспільство участі).

Відносно кожного з цих завдань формувалася репертуар поведінки громадян. Таким чином, разом з основними функціями держави викристалізовувалися відповідні функції громадянського контролю.

По-перше, влада, її утримання. Дана функція контролю спрямована на легітимізацію вирішень влади. Участь громадян забезпечує стабільність процесу ухвалення рішень, реалізує принцип суспільного договору. По суті, громадський контроль полягає у втручанні людей в справи влади – наприклад, за допомогою акції протесту або широкомасштабною заявою позиції, альтернативній владному рішення. По-друге, виконання законів, дотримання державних служб правовим нормам. Часто саме ця функція і асоціюється з громадським контролем як таким. Гарантія виконання закону поділяється між владою і громадянами, які беруть участь, особливо на етапі актуалізації проблеми невиконання закону.

На думку противників участі громадян в контролі за виконанням законів і лобіюванні законів, така громадська активність наївна і одноманітна. Із їхньої точки зору, індивіди ніколи не проникнуть в групи інтересів, що лобіюють ті або інші правові акти, оскільки мотивації тих і інших не збігаються. Незначне число потреб може бути реалізоване через активну участь громадян в контролі за

виконанням законів – це декоративний елемент суспільного устрою, основні потреби реалізуються державою і професійними співтовариствами. Система правових актів – це організована система, з відлагодженими зв'язками між різними юридичними нормами. Тому громадянам немає сенсу брати участь в окремих акціях, в той же час знайти індивіда, який би однаково добре розбірався у багатьох питаннях права, – не реально. Оскільки в розвинених країнах багато громадських ініціатив обслуговуються професійними юридичними конторами, зосередженими на певних проблемах, про участь громадян в контролі за законодавчою діяльністю і лобіюванням законів судити важко [3].

По-третє, адміністрування і управління. Контроль за якістю роботи чиновників – одна з найпоширеніших форм контролю громадян в розвинених країнах. Популяризація цієї форми контролю в США починається з ряду реформ періоду президентства Дж. Кенеді, який ввів правову базу для участі громадян в ухваленні рішень на низових рівнях [4]. Введення системи служб мікроспільнот в бідних районах, щоб громадяни могли стежити за ходом реформ, співвідносилося з рядом законів, які регулювали участь громадян за допомогою спеціальних комітетів. У більшості розвинених країн участь громадян регулюється двома рівнями: на національному – визначаються методики і правила, а на регіональному – виконання і порядок роботи громадян в об'єднаннях.

Противники участі громадян в контролі за виконанням владних рішень вважають, що громадська участь в адмініструванні не є ефективною через те, що устрій сучасної держави складний і, відповідно, безпосередньої взаємодії між громадянином і владою добитися неможливо. Із їхньої точки зору, участь громадян небажана, оскільки вносить дестабілізацію до процесів, які повинні працювати як добре відлагоджений механізм. Суспільство стає досвідченішим і потребує більш складної організованої структури управління, і тому пріоритет залишається за експертами в різних галузях.

Проте дослідження показують, що громадяни досить багато знають про поведінку чиновників і шляхи ухвалення рішень. Крім того, компетентність

громадян впливає на їх поведінку в таких сферах як праця і соціальний захист себе і своєї сім'ї.

По-четверте, плюралізація суспільного життя. Завданням громадського контролю стає залучення тих, хто відчужений від прийняття і реалізації рішень у владний процес. У будь-якому суспільстві присутні люди і групи, відчужені від суспільства і безпосередньої участі. Прибічники громадського контролю наполягають на тому, що необхідна колективна дія для кращого виконання демократії. З одного боку, поважно, щоб громадянин представляв свої інтереси в групі, з іншого боку – важливе різноманіття груп, щоб у громадянина було поле для самовизначення.

Плюралізація суспільного життя передбачає кооперацію представників різних груп. Більш того, прагнення до плюралізації соціуму означає, що життя і в просторі громадського контролю розвивається за принципом плюралізму, тобто самі активісти громадського контролю підтримують плюралізм в своєму співтоваристві.

Плюралізація суспільного життя визнається далеко не всіма політологами і акторами політичного процесу як позитивне явище. Участь різноспрямованих об'єднань визначається як руйнівне, оскільки надмірна соціальна активність наводить до того, що система втрачає свою функціональність і починає працювати в режимі «запит – відповідь» [5]. Різні суспільні інтенції, як правило, погано узгоджуються між собою, що дозволяє визначати громадський контроль «суспільним шумом», який утрудняє роботу системи. Лише регламентована участь громадян має позитивний ефект – відповідно, плюралізація стає зловживанням. Інтереси громадян – це в першу чергу інтереси, пов'язані з власністю, тому громадяни не можуть бути надмірно залучені в ухвалення рішень. Такий аргумент наводився ще в 70-і роки минулого століття прибічниками маркетизації. І у цьому контексті апатія додає політичній системі більше сенсу, ніж активність.

Додатковий чинник ризику плюралізації полягає в тому, що через різний ступень участі громадян (коли одні групи активні, а інші – ні), створюється вакуум такої

природи, який заповнюється соціальними конфліктами. Всі ці аргументи показують, що плюралізація ставала інструментом протистояння ринкової економіки, аж до того, що навіть функція відповідального користувача ринком (саме та, яка і відноситься до контролю) бралася під сумнів як доцільна.

По-п'яте, ринкова економіка. Державні сервіси в епоху лібералізму працюють в режимі конкуренції, відповідно, в режимі децентралізованої і квазі-приватизованої державної влади. Модель вжитку влади схожа з ситуацією вжитку послуг. Крім того, держава, поступившись ринку функцією розподілу благ, залишила за собою функцію регуляції ринку – і за цією функцією в ліберальному суспільстві також встановлений громадський контроль.

Для вжитку багатьох послуг громадянам потрібна висока компетентність. Відповідальність як громадян, так і служб полягає в тому, щоб ця компетентність розвивалася і признавалася. Відповідальне користування сервісами мінімізує багато витрат ліберального пристрою державних служб.

Критики даної функції вказують на нереалістичність участі громадян в розподілі засобів на соціальні потреби. Громадяни дуже зайняті повсякденністю, щоб брати участь в акціях громадського контролю. Така

участь вимагає навичок, грошей, часу – всіх тих ресурсів, які громадяни або не мають, або не бажають витратити на контроль над владою. Надання можливості брати участь показує, що громадяни все ж вважають за краще не брати участі, бо їх залучення до участі у політичному процесі може придбати форми соціального насильства. Так, наприклад, ліві, підхопивши цю ідею, стверджують, що ринок вимушує громадян бути активними там, де цього не варто робити. Громадська участь стає всього лише ширмою для маніпуляцій думкою і посилення корупції – саме до таких висновків прийшли дослідники, які вивчають наслідки активізації громадян усередині ліберальних реформ.

По-шосте, суспільство участі як со-виробник соціальних благ. Безпосередня участь громадян – застава розвитку людського потенціалу.

Лише беручи участь в суспільному житті і ухваленні рішень, людина реалізує і розвиває свій потенціал. Відповідно, обмеження участі людини в політичному

процесі наводить до обмеження його людського потенціалу. Функція терапії і інтеграції людини в суспільство може бути виконана лише за умови участі в суспільному житті. Дослідження задоволеності владою показують, що ті, хто бере участь в соціально значимих проектах, відчують велику задоволеність від рішень, що приймаються. Соціальна стабільність і переживання свободи – неодмінні цінності демократичної держави. Критичне осмислення даної функції громадського контролю базується на визнанні недосконалості людської природи, яка лише посилюється громадською участю, – виявляється егоїзм і недолік компетенції. Громадяни потребують керівництва – доброзичливому, але спрямованому. Відповідно, волонтер складає той вигляд громадської активності, який потребує управління професіоналами.

В-сьмих, соціальне навчання. Освітній ефект участі громадян має значення для демократії, яка освоюється лише в процесі дії. Всі інституції суспільства повинні відповідати нормам демократії, інакше людина стикається з протиріччями, які не може вирішити.

Партісипаторная влада (влада, в творінні якої беруть участь громадяни) і суспільство участі – дві сторони однієї медалі. Спільність поглядів на демократію необхідна. Вододіл між тими, хто бере участь і не бере участь, проходить по лінії прийняття і неприйняття демократичних цінностей.

Більшість соціальних конфліктів обумовлені зіткненням тих, хто беруть участь і не беруть участь. Тому як громадяни, так і політики повинні сприяти тому, щоб люди мали деякий розподілений континуум стосунків до політичного устрою і політичної участі.

Критика даної функції громадського контролю ґрунтується на його розумінні як надлишкового явища прилюдної політики, мобілізуючого забобони, а не сприяючого освіті. Зокрема, критики звертають увагу на недолік знань, навичок і ресурсів, які обумовлені тим, що учасники громадського контролю не мають досить матеріальних засобів. А ті, хто має доступ до грошей і інших ресурсів, ті оперують категоріями суспільного інтересу не повною мірою. Функціонуюча

репрезентативна система демократії не потребує громадянського контролю як освітньої практики для своїх громадян.

В цілому основне завдання громадського контролю – підвищення ефективності функцій прилюдної політики. Реалізації даного завдання сприяє ряд особливостей системи контролю. По-перше, громадянське суспільство є осередком людських інтелектуальних ресурсів. Суб'єктами громадського контролю стають найбільш свідомі члени суспільства. Існує відносна закономірність: чим більше в державному апараті виражена тенденція до підміни державних інтересів партикулярними, тим більше незатребуваними для нього залишаються інтелектуальні ресурси суспільства. Ці ресурси переходять в сферу громадського контролю.

По-друге, громадський контроль – це суспільна діяльність, яка не приносить матеріального доходу і до того ж пов'язана з ризиком тиску з боку органів влади. Відсутність матеріальної стимул-реакції сприяє об'єднанню людей саме на основі твердих переконань і природним чином відсіває будь-яких інших.

По-третє, громадський контроль має гнучку структуру і володіє властивостями відкритої системи. Критерієм значущості будь-якого суб'єкта громадського контролю є суспільний авторитет, який складається з конкретних справ, що мають суспільну значущість. На відміну від виборних державних органів влади суб'єкти громадського контролю не обираються на який-небудь певний термін. Суспільний авторитет з'являється в результаті складного і, як правило, тривалого процесу, який носить перманентний характер. Будь-який суб'єкт громадянського контролю, що зловживає своєю суспільною владою, тут же втрачає цю владу без яких-небудь формальних процедур, що виключає узурпацію такої влади, оскільки неможливо узурпувати владу, яка підтримується виключно силоміць суспільного авторитету. Елементи громадського контролю, таким чином, присутні і в самій системі контролю.

По суті, громадський контроль є вищим рівнем участі громадян в ухваленні рішень державними органами і органами місцевої самоврядності.

Всього, на думку дослідників, можна виділити вісім таких рівнів: терапія, маніпулювання, інформування, консультування, примирення, партнерство, делегування повноважень і, нарешті, громадського контроль [6].

Перші два з них, терапія і маніпулювання, фактично є формами неучасті. Їх реальна мета – не дати можливість людям брати участь в плануванні і реалізації вирішень держави. Досягається це, наприклад, під приводом створення суспільних колегій або суспільних порад для створення видимості участі. Члени цих консультативних органів найчастіше не мають спеціальних знань, і самі колегіальні органи не працюють. Маніпулятивні консультативні органи часто є одночасно прикладами терапії, оскільки чиновники і експерти освічують громадськість, інформують її в потрібному для влади ключі і направляють в потрібну для себе сторону. До терапії можна також віднести фальсифіковані суспільні слухання із заздалегідь відомим результатом.

Стадія інформування громадян про їх права, зокрема, праві вибору, про відповідальність є першим важливим кроком до реальної участі громадськості. Отримуючи інформацію, люди вже можуть краще оцінювати альтернативи і надавати пропозиції. Але якщо інформування здійснюється в односторонньому порядку від посадових осіб до громадян, без зворотного зв'язку і без можливості переговорів, то реальній можливості вплинути на хід подій люди не мають.

Консультування – наступна фаза суспільної участі. Воно проводиться у вигляді опиту громадської думки, суспільних слухань, громадського обговорення проектів нормативно-правових актів і т. п. На цій стадії громадяни і їх об'єднання вже мають певний зворотний зв'язок, вони отримують відповіді на інформаційні запити і звернення, мають особисті контакти з чиновниками. Але якщо консультування проводиться окремо від інших форм суспільної участі, воно не має сенсу. Воно лише створює видимість «участі в участі».

Примирення є глибшою формою участі. Ця форма відбувається, коли погляди влади і громадськості розійшлися, і влада не може просто проігнорувати думку громадськості, інакше може виникнути конфлікт з непередбачуваними наслідками. У таких випадках громадяни мають певний вплив на події, хоча

символічність такої участі і тут є очевидною. Прикладом примирення є відбір певної кількості «гідних представників» громадськості в правління установ або консультативні органи влади, де їм виражають велику пошану і інколи допомагають вирішувати їх особисті проблеми. Такі достойники беруть участь в плануванні і консультаціях, їх вислуховують, їх скарги і пропозиції розглядають з підвищеною увагою, але рішення все одно приймає влада. Міра реальної участі громадян залежить від двох чинників: якості технічної допомоги ним, коли вони формулюють свої вимоги, і ресурси організацій, які вони представляють в лобіюванні своїх пріоритетів.

В цілому ці три форми участі – інформування, консультування і примирення – залишаються суто символічними феноменами.

Наступні три форми участі громадськості – партнерство, делегування повноважень і громадський контроль – означають реальну участь громадськості в підготовці і ухваленні владних рішень.

На етапі партнерства влада фактично перерозподіляється шляхом переговорів і консультацій між державними органами і представниками громадськості. Вони готують і розглядають проекти рішень через загальні робочі групи. Поради створюють спільно механізми для вирішення державних проблем. Для стадії партнерства необхідна відповідна кваліфікація громадських лідерів і фінансові ресурси, незалежні від держави; крім того, дуже поважно мати механізми підзвітності суспільних лідерів.

Етап делегованих повноважень означає, що громадськість має сили, розум і реальні важелі впливу на рішення влади, а також реальні можливості для контролю процесу ухвалення рішень. На цій стадії посадові особи віддають перевагу переговорам з громадськістю, чим односторонньому ухваленню рішень. Крім того, на цій стадії можлива передача повноважень державних органів або органів місцевої самоврядуності громадським організаціям для виконання певних функцій замість державних чиновників.

Громадський контроль – найвища сходинка в феномені суспільної участі. На цій стадії громадянське суспільство має авторитетних лідерів і громадські

організації з такою високою загальновизнаною репутацією, що державні органи і органи місцевої самоврядності, як правило, виконують їх рекомендації і охоче працюють разом, навіть згодні віддавати громадськості певні комплекси невирішених проблем. Характерною рисою громадського контролю є практично однакова обізнаність держави і громадянського суспільства відносно державних справ. На цьому етапі саме погляд громадянського суспільства на ті або інші проблеми має бути вирішальним для ухвалення рішень [7].

В той же час, громадський контроль не є тією практикою, яку можна визначити безумовно правильною. Дослідники вказують на наступні дилеми його існування. Дилема масштабності громадського контролю, тобто, як залучити більшість людей, але на добровільних засадах і ефективно. З одного боку, вітається участь значної кількості людей, з іншого боку, ясно, що сучасна бюрократія не впорається з такою комунікацією. Взаємодія з владою зводиться до взаємодії влади і представників далеко не всіх груп. Ситуація ускладнюється, якщо усередині групи не спостерігається згоди. Піддаються ризику принципи добровільності і загальності участі громадян.

Дилема відчужених громадян – тих, на кого розраховано багато акцій громадського контролю, але хто не довіряє ініціативам. Люди, які не хочуть брати участь і які вважають таку участь шкідливим для себе, насилу втягуються в активні дії. Але саме відносно цих груп приймаються багато політичних рішень (наприклад, люди без певного місця проживання, мало імуші і т. д.).

Дилема ризиків модернізації. З одного боку, необхідний розвиток нових технологій, і громадського контроль заважає цьому (будь-яка нова технологія сприймається громадянами як потенційна загроза – зайнятості, екології, сталим формам стосунків). З іншого боку, хто ще підніме питання про ризики вживання цих технологій, як не люди? Негативні наслідки замовчування ризиків можуть бути подолані лише за участю людей. Термін «тиранія за допомогою замовчування» пов'язаний з рядом крупних скандалів відносно вживання нових технологій у сфері ядерної промисловості, наслідки і ризики вживання яких ховалися від людей [8].

Дилема компетенції і експертизи поведінки влади. Влада все більше технологізується і професіоналізується – зрозуміти її часом неможливо. Що має бути зроблене в рамках громадського контролю: навчання людей розумінню влади або наближення влади до того, як говорити з людьми? І у тому, і в іншому випадку громадяни і влада потребують експертів – посередників, які багато що розуміють, здатні розпізнавати різні точки зору і представляти їх зрозуміло і ясно. Як пересічні громадяни можуть брати участь в обговоренні технологій і проблем, настільки складних, що навіть у експертів немає однозначної думки? Чи можуть пересічні громадяни впливати на вибір експертів? Як? Ці питання поки що риторичні [9].

Дилема кризи і дефіциту часу. Сучасність – період прискорення кризи, рішення повинні прийматися швидко, і часу на їх обговорення немає.

Виникає питання: як організувати участь громадян в обговоренні планованих рішень і не зробити ухвалення рішення безглуздим через упущення часу?

Дилема загального блага – досягнення результату, однаково важливого для всіх, практично неможливо, але тоді громадського контроль не об'єднує, а роз'єднує. Безпосередня участь не гарантує забезпечення загального блага, тому прямого зв'язку між участю громадян і підвищенням культури політичної свідомості не спостерігається. Виходить, що, наприклад, просування однієї функції громадського контролю (того ж плюралізму) гальмує просування інших. Проте, в розвинених країнах майже не залишилося тих, хто сумнівається в необхідності і доцільності контролю. Громадський контроль сприймається як елемент циклу взаємодії влади і людей: влада робить дію – громадяни реагують – влада відповідає на реакцію громадян – громадяни реагують і т. д. Сутність громадянського контролю в такій схемі – розташувати громадян реагувати, т. е. розуміти, що робить влада і якось відноситися до цих дій влади, а також шукати можливість брати участь в зміні ситуації [10].

При цьому сама система громадського контролю повинна відповідати ряду головних принципів. Дослідники виділяють наступні:

Свобода суспільного об'єднання. Цей принцип є особливо важливим, оскільки суспільне об'єднання – основний суб'єкт громадського контролю, який максимально ефективний лише тоді, коли носить масовий і організований характер. Вказаний принцип закріплює основне для забезпечення його організованості і масовості право на асоціацію, не підконтрольну органам влади. Незалежність. Умовою дієвості громадського контролю є його незалежність як від органів влади, так і від чого б то не було взагалі, окрім своїх принципів. Контролювати можна, лише володіючи незалежністю, інакше контроль перетворюється на фікцію.

Справедливість. Для громадського контролю справедливість є і принципом, і метою, і її втіленням. Справедливість – головний критерій діяльності кожного суб'єкта громадського контролю, а також головний критерій оцінки цими суб'єктами діяльності органів влади. Рівень справедливості служить показником ефективності контролю, який здійснюється неупереджено, незалежно від раси, громадянства, етнічного або соціального походження, майнового або іншого положення, посади, роду і характеру занять, місця мешкання, мови, релігії, політичних і інших переконань як суб'єктів, так і об'єктів громадського контролю. Повнота. Громадський контроль повинен охоплювати всі сфери діяльності органів влади на всіх рівнях і бути присутнім у всіх сферах суспільного життя, оскільки вони взаємозв'язані. Повнота має бути присутньою і при аналізі дій органів влади.

Доступність. Якщо хто-небудь бажає бути включеним в систему громадського контролю, він повинен мати можливість це зробити. Контроль має бути максимально доступний як для тих, чиї права були порушені, так і для тих, хто виступає в захист прав інших. Для цього контроль, в першу чергу, має бути інформаційно доступним, тому даний принцип тісно пов'язаний з принципами відвертості і публічності. У системі громадського контролю мають бути відсутніми бюрократизм і зайва формалізація.

Об'єктивність. Громадський контроль повинен здійснюватися на основі об'єктивної оцінки діяльності органів влади і відповідати інтересам суспільства.

Недопустимо використання громадського контролю як знаряддя для досягнення приватних інтересів, що перечають інтересам суспільства.

Громадянський контроль повинен здійснюватися на основі справжніх доказів і фактів. Неправомірність діяльності органу влади має бути доведена достовірно. Даний принцип тісно пов'язаний з принципами повноти і об'єктивності, оскільки громадським контролем повинен використовуватися повний спектр доказів.

Відвертість. Діяльність суб'єктів громадського контролю носить відкритий характер. Кожна дія суб'єкта громадського контролю має бути відкрита для всіх. Закриті форми контролю недопустимі.

Публічність. Кожен суб'єкт контролю діє на користь суспільства і від імені суспільства, тому громадський контроль є прилюдним видом діяльності.

Громадська активність. Інтенсивність і ефективність громадського контролю цілком залежать від свідомості і активності його суб'єктів. Чим слабкіше громадська свідомість населення, тим більше воно схильне до впливу маніпуляцій з боку органів влади, і навпаки. Кожен член суспільства повинен відчувати свій нерозривний зв'язок з суспільством і бути активним учасником його політичного життя. Кожен повинен усвідомлювати, що відповідальний не лише за свою діяльність, але і за діяльність органів влади держави.

Динамічність. Громадський контроль знаходиться в постійному розвитку і самоудосконаленні. Його завдання, форми, методи, механізми змінюються залежно від конкретних умов. Коли застаріває система діючого громадського контролю, на зміну їй приходить нова. Таким чином, організаційні форми змінюються, а громадський контроль, як суспільно-політичне явище, продовжує існувати.

Варто відзначити, що вказані принципи знайшли віддзеркалення в міжнародно-правовій основі громадського контролю. Вона бере початок в конвенціях і резолюціях Міжнародної організації праці (МОП), що захищає права працівників від свавілля працедавців і органів влади [11]. Пізніше, з утворенням Організації Об'єднаних Націй, правові норми, що забезпечують підконтрольність органів влади громадянам, стали знаходити віддзеркалення в міжнародних документах

ООН, організацій при ООН, усесвітніх громадських організаціях. До теперішнього часу людство володіє обширною міжнародно-правовою основою для здійснення громадського контролю, закріпленою в наступних документах:

Конвенція відносно примусової або обов'язкової праці (прийнята на чотирнадцятій сесії Генеральної Конференції МОП 28 червня 1930 року в Женеві);

Конвенція про свободу асоціації і захист права на організацію (прийнята на тридцять першій сесії Генеральної Конференції МОП 17 червня – 10 липня 1948 року № 87);

Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН резолюцією 260 А (Ш) від 9 грудня 1948 р.);

Загальна декларація прав людини (прийнята на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН резолюцією 217 А (Ш) від 10 грудня 1948 р.);

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (Прийнятий резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р.);

Міжнародний пакт про громадські і політичні права (Прийнятий резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р.);

Декларація соціального прогресу і розвитку (Прийнята резолюцією 2542 (XXIV) Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1969 р.);

Декларація про використання науково-технічного прогресу на користь миру і на благо людства (Прийнята резолюцією 3384 (XXX) Генеральної Асамблеї ООН від 10 листопада 1975 р.);

Таким чином, можна говорити про наявність у сучасному світі значних правових підстав для здійснення громадського контролю. Громадський контроль може здійснюватися на внутрішньодержавному і трансдержавному рівнях. Внутрішньодержавний громадський контроль здійснюється в межах певної держави на різних рівнях: загальнодержавному, регіональному (національному) або місцевому. Трансдержавний громадський контроль здійснюється неурядовими організаціями, не зв'язаний територією якої-небудь держави або

союзу держав і здійснюється в межах сфери діяльності певного суб'єкту громадського контролю.

Крім того, громадський контроль розрізняється за сферою контрольованих суспільних стосунків, наприклад: контроль за діяльністю правоохоронних органів, контроль за витрачанням бюджетних коштів, контроль за дотриманням прав дітей, інвалідів, пенсіонерів і т. п.

Можна також класифікувати громадський контроль по видах органів держави, відносно діяльності яких він застосовується: громадський контроль діяльності Міністерства внутрішніх справ, прокуратури, системи виконання покарань і тому подібне.

Можлива класифікація громадського контролю за видами прав і фундаментальних свобод, відносно захисту яких він здійснюється.

Громадський контроль може бути офіційним, коли він проводиться відповідно до офіційних домовленостей органів влади або самої установи, і неофіційним, коли він проводиться виключно за ініціативою громадських організацій.

Офіційний громадський контроль, на відміну від неофіційного, може бути обмежений вимогами не допускати прилюдного розголошування зібраної інформації за умови, що установи і контролюючі їх відомства беруть на себе відповідальність по усуненню порушень і виконанню рекомендацій громадських контролерів.

Кожен з вказаних видів громадського контролю має схожість і відмінності з іншими видами, а також особливості у вживанні методів і механізмів здійснення. Методи контролю досить різноманітні. До найбільш поширеним відносяться: спостереження (наприклад, на вибірковій ділянці, на призовному пункті, за виконання судових процедур); аналіз документів, офіційної статистики; натурні дослідження (чи вивішені оголошення про час прийому громадян, чи існують пандуси для інвалідів); відвідини установи, обстеження умов; збір скарг; бесіди, інтерв'ю, фокус-групи; суспільні експертизи; експеримент; громадське розслідування; моніторинг та інші.

Основними етапами громадського контролю є: визначення проблеми, вибір об'єкту, визначення мети; визначення методів контролю; досягнення необхідних домовленостей; складання програми, визначення основних питань і попередніх критеріїв оцінки, підготовка інструментарію; проведення заходів контролю; оцінка отриманої інформації; представлення результатів контролю.

1.2 Процес демократизації політичних режимів в контексті громадського контролю. Світовий досвід

Упродовж XX–XXI століть демократизація стала однією з головних тенденцій світового політичного розвитку. Країни з різним рівнем економіки, історії чи географії пройшли через трансформації, що у різній мірі наближали їх до демократичної моделі управління. У центрі цих змін — нове розуміння влади як служіння суспільству, а не навпаки. І саме тут громадський контроль набуває фундаментального значення: як спосіб забезпечення прозорості, відповідальності та відкритості влади.

Демократизація — це не лише змінена форма правління. Це — поступовий, часто болісний процес, який починається із розчарування в старій системі, триває через боротьбу, кризи, реформи і зрештою — закріплюється у нових нормах, законах і практиках. Громадський контроль з'являється на кожному з етапів: спочатку як протест і тиск «знизу», потім як вимога участі в ухваленні рішень, і врешті — як закріплений механізм у функціонуванні держави.

У країнах із усталеними демократичними традиціями, як-от США, громадський контроль є складною системою, що включає обов'язкову звітність органів влади, громадські слухання, право на доступ до публічної інформації, а також потужний сектор незалежної журналістики. Саме журналісти, правозахисники, аналітичні центри відіграють роль своєрідних «сторожових псів демократії», слідкуючи за діями посадовців і виносячи зловживання на публічний розгляд.

Швеція пішла ще далі, закріпивши принцип публічності (offentlighetsprincipen) ще у XVIII столітті. Там право кожного громадянина бачити документи державних установ стало не винятком, а правилом. Така відкритість сформувала культуру довіри, у якій посадовець не просто мусить діяти чесно, а й бути готовим пояснити кожне своє рішення [12].

У Німеччині громадський контроль інтегрований у саму систему ухвалення рішень. Там практикуються обов'язкові консультації з громадськістю, створення громадських рад, захист прав споживачів через відповідні органи. Це не акція раз на рік, а постійна практика, в якій участь беруть як звичайні громадяни, так і експерти [13].

Таблиця 1.1

Функції громадського контролю в умовах демократичного врядування

№	Функція	Суть функції	Приклад / коментар
1	Легітимізаційна	Забезпечення легітимності влади через участь громадян	Протести, громадські слухання, підтримка реформ
2	Правова	Контроль за дотриманням законів і процедур, протидія зловживанням	Доступ до публічної інформації, антикорупційна активність
3	Адміністративна	Контроль за якістю держпослуг, ефективністю управління	Звернення громадян, участь у консультативних радах
4	Плюралістична	Участь різних соціальних груп у формуванні рішень	Альтернативні ініціативи,

			розмаїття об'єднань
5	Ринково-регуляторна	Громадський нагляд за справедливістю розподілу послуг та ресурсів	Публічні бюджети, аналіз тарифів, контроль держзакупівель
6	Інтеграційно- терапевтична	Залучення відчужених груп до суспільного життя, сприяння соціальній згуртованості	Волонтерство, участь у соціальних проєктах
7	Освітня	Формування політичної культури, критичного мислення	Громадські лекції, аналітика, незалежна журналістика

Джерело: укладено автором на основі аналізу демократичних практик США, Швеції, Німеччини.

Південна Корея, пройшовши шлях від авторитаризму до демократії внаслідок масових протестів у 1980-х роках, сьогодні демонструє, як нові технології можуть зміцнити громадський контроль. Там працюють цифрові платформи для подачі скарг, оцінки роботи чиновників, а запити громадян на інформацію не лише допускаються, а є обов'язковими для обробки державними структурами.

Навіть у країнах, де демократія лише формується, як-от у Кенії, запровадження механізмів участі громади в плануванні бюджету чи ухваленні рішень стало реальним інструментом боротьби з корупцією. Законодавство про доступ до публічної інформації, створення відкритих бюджетних майданчиків — усе це працює на зміцнення довіри та підзвітності влади.

Що цікаво: характер громадського контролю змінюється залежно від стадії демократизації. На самому початку, коли суспільство лише прокидається

від авторитарного сну, контроль часто набирає форм протестів, неформальних ініціатив, підпільної журналістики. Це своєрідний «контроль з вулиці». Згодом, у період реформ і політичного переходу, з'являються перші незалежні медіа, громадські об'єднання, починається діалог між владою та суспільством. І нарешті, коли демократія закріплюється інституційно, громадський контроль втілюється у звичні й формалізовані механізми: публічні слухання, петиції, звіти, громадські ради.

Сьогодні контроль набуває нових форм завдяки цифровим технологіям. Платформи на кшталт FixMyStreet у Великій Британії дають змогу громадянам повідомляти про локальні проблеми прямо зі смартфона. Open Government Data у Канаді, США та Естонії відкриває державні реєстри для аналізу. Decidim в Іспанії дозволяє мешканцям міст брати участь у створенні місцевої політики. Public Eye у Швейцарії стежить за дотриманням етичних норм у поведінці корпорацій.

Громадський контроль у XXI столітті — це не лише вимога чи декларація. Це — повсякденна практика, що базується на праві знати, впливати і вимагати. Це — втілена у діях демократія. І чим сильніше розвинений громадський контроль, тим менш імовірним є повернення до автократії.

1.3 Виклики та обмеження у реалізації громадського контролю в сучасних умовах

Громадський контроль — це спосіб участі громадян у тому, що зазвичай вважається справою виключно чиновників. Ідеться не про абстрактні гасла, а про цілком конкретну річ: як громадяни можуть слідкувати за діями влади, впливати на прийняття рішень і вимагати прозорості та підзвітності. Попри те, що у законах України прямого визначення громадського контролю немає, ще у 2010 році Кабмін сформулював його суть, коли заявив про потребу створення громадських рад для контролю над виконавчою владою. Відтоді визнано, що громадський контроль — це нормальна практика, яка допомагає виявляти

зловживання, сприяє відкритості державних структур і дозволяє людям відстоювати свої інтереси.

На практиці все, звісно, складніше. Формально існують громадські ради, дорадчі комісії, консультаційні платформи. Але їх роль часто зведена до символічної: вони не мають справжнього впливу, а їхні пропозиції можуть спокійно ігнорувати. Правова база — наприклад, постанова №996 чи закони про громадські об'єднання — закладає основу, але в ній залишаються великі прогалини [14]. Найбільша з них — відсутність чіткого, обов'язкового для виконання закону про громадський контроль. Як результат — ініціативи з боку суспільства часто спираються не на гарантовані права, а на політичну волю тих, кого мають контролювати.

Крім юридичних обмежень, є ще й інституційні: громадські ради рідко мають доступ до документів, важелів впливу чи навіть часу чиновників. Усе це ускладнює роботу активістів і знижує ефективність будь-яких ініціатив. OECD прямо вказує: Україна створила непогану нормативну базу для боротьби з корупцією, але без реального виконання ці закони залишаються на папері [15].

Після початку повномасштабної війни ситуація лише ускладнилася. З міркувань безпеки влада обмежила доступ до багатьох державних реєстрів, зокрема електронних декларацій. Це вдарило по можливостях контролю з боку суспільства: тепер важче перевірити, хто і як збагачується, як використовуються бюджетні кошти. За оцінкою Transparency International, такі обмеження не просто послаблюють контроль — вони вже зараз можуть погіршити міжнародні рейтинги України в галузі відкритості [16].

Таблиця 1.2

Ключові бар'єри громадського контролю в Україні

№	Категорія бар'єру	Суть проблеми	Приклади / прояви
1	Юридичні	Відсутність базового закону про громадський контроль	Прогалини в законодавстві, формальне

			закріплення механізмів
2	Інституційні	Недостатні повноваження, формалізм, обмежений доступ до інформації	Громадські ради без впливу, брак часу з боку посадовців
3	Реалізаційні	Закони існують, але не виконуються або виконуються вибірково	Постанова №996 як декларація без дієвого механізму
4	Політичні	Контроль залежить від доброї волі влади, а не правових гарантій	Ігнорування ініціатив, блокування розслідувань
5	Військові / безпекові	Обмеження через воєнний стан, недоступність реєстрів і звітності	Закриття е-декларацій, ускладнення журналістських перевірок

Джерело: укладено автором на основі аналізу нормативно-правової бази, звітів OECD та Transparency International.

Це, втім, не унікальна для України проблема. В Білорусі та Угорщині діють закони, що фактично душать громадські організації: "іноземні агенти", суворозвітність, заборона на певні типи фінансування. Навіть у деяких країнах ЄС активісти скаржаться на посилення адміністративного тиску: обов'язкові реєстри, складні правила реєстрації, обмеження для донорів — усе це ускладнює роботу незалежних об'єднань [17].

Крім зовнішніх обмежень, є й внутрішні — як-от корупція, брак незалежних моніторингових органів, централізація влади. Усе це зводиться до одного: без активної участі громадян і реальних механізмів впливу говорити про ефективний громадський контроль — радше ілюзія, ніж реальність. І поки ця

участь залишається формальною або обмеженою, ми втрачаємо головне — довіру. А саме вона й робить владу легітимною.

Однак навіть за таких умов громадський контроль не зникає — він просто змінює форму. У багатьох випадках саме війна чи політична напруга стають поштовхом до нових форматів взаємодії між суспільством і владою [18]. Громадські організації починають працювати більш горизонтально, створюють мережі солідарності, обмінюються ресурсами й досвідом. Виникають ініціативи, які працюють «на межі» — неформально, але ефективно. Наприклад, онлайн-платформи моніторингу місцевих бюджетів, розслідувальні проекти, що спираються на відкриті джерела, чи волонтерські мережі, які не просто допомагають армії, а й фіксують зловживання у військових закупівлях.

Надійність громадського контролю нині значною мірою залежить від того, наскільки суспільство здатне пристосуватися до нових умов і не втратити фокус. Бо прозорість — це не розкіш мирного часу, а базова умова виживання у кризі [19]. Без неї зростає ризик корупції, непрозорих рішень, нецільового витрачання коштів. Саме тому громадський контроль у часи війни має переходити в більш гнучкі, децентралізовані та технологічно оснащені форми.

Тут ключову роль відіграє довіра. Не просто до влади чи окремих політиків, а до самих інституцій — як державних, так і громадських. Якщо люди бачать, що їхня участь щось змінює, що зворотній зв'язок працює, що влада чує, а не просто слухає — тоді й з'являється мотивація стежити, писати запити, реагувати на зловживання. І навпаки: коли держава відгороджується, тисне або просто ігнорує ініціативу «знизу» — громадський контроль стає фікцією.

У результаті ми маємо парадокс: з одного боку, всі визнають важливість участі громадян, з іншого — роблять усе, щоби цю участь ускладнити. Вихід тут один: не чекати, поки система стане ідеальною, а діяти в наявних умовах. Шукати союзників, об'єднуватися, використовувати навіть обмежені інструменти впливу — від запиту на публічну інформацію до міжнародного тиску через правозахисні організації.

Проблеми сталості та майбутні перспективи

Сталий громадський контроль потребує не лише інструментів, а й стабільної екосистеми, яка здатна витримувати політичні, економічні та безпекові виклики. Один з головних викликів — це висока залежність громадських ініціатив від грантового фінансування. Часто такі ініціативи не мають довгострокового планування або кадрової стабільності: після завершення проєкту команда розпадається, а напрацьовані інструменти не завжди передаються іншим організаціям. Це призводить до «ефекту точковості» — замість системного контролю виникають тимчасові кампанії, що не переходять у сталі механізми.

Крім того, для забезпечення довготривалого впливу громадського контролю критично важливим є розвиток правової культури. Суспільству необхідна не лише технічна змога контролювати владу, а й внутрішня мотивація це робити. За словами юриста Сергія Панасюка, «громадський контроль має стати елементом повсякденної політичної гігієни», тобто нормою поведінки, а не винятком, викликаним скандалом. З цієї точки зору особливо перспективними є освітні ініціативи, які залучають молодь до аналітики політики, моніторингу рішень місцевої влади або участі в дебатах.

Майбутнє громадського контролю також пов'язане з розвитком технологій. Уже зараз штучний інтелект, блокчейн і великі дані дають змогу автоматизувати перевірку тендерів, аналіз декларацій чи прогнозування ризиків корупції. Платформи на кшталт Dozorro або YouControl демонструють, як цифрові інструменти можуть змінити правила гри, перетворюючи громаду на учасника аудит-процесу в режимі реального часу. Проте технології не є панацеєю — вони лише посилюють ті громадські ініціативи, які вже мають довіру, експертизу та доступ до правового поля.

Бар'єри громадського контролю та способи їх подолання

Важливим напрямом подолання бар'єрів є зміцнення партнерства між державою, громадським сектором і бізнесом. Спільні ініціативи сприяють формуванню довіри та підвищенню ефективності контролю. Наприклад, в Україні вже є позитивні приклади, коли громадські організації разом з органами

місцевого самоврядування розробляють та впроваджують програми відкритих бюджетів, що дозволяє відслідковувати розподіл фінансів у режимі реального часу.

Крім того, для подолання кадрової нестабільності в НУО та підвищення якості експертної підтримки потрібні системні заходи — зокрема, створення професійних платформ обміну знаннями, мережування активістів, а також розвиток програм навчання з питань антикорупції та публічних фінансів [20]. Це сприятиме формуванню нової генерації фахівців, здатних діяти ефективно навіть у кризових умовах.

Не менш важливим є розвиток інструментів громадянської освіти, які формують критичне мислення та навички аналізу інформації. Інформаційна гігієна в епоху цифрових технологій — це запорука успішного громадського контролю, адже громадяни мають розуміти, як відрізняти достовірні дані від фейків, маніпуляцій і пропаганди.

З огляду на глобальні виклики, зокрема гібридні загрози і інформаційні війни, Україна має активізувати співпрацю з міжнародними організаціями, щоб отримувати підтримку у впровадженні новітніх технологій безпеки даних, а також обмінюватися досвідом боротьби з дезінформацією. Це підвищить загальну стійкість суспільства та посилить роль громадського контролю як інструменту демократичного врядування.

Таким чином, послідовне вирішення комплексних бар'єрів через законодавчі зміни, розвиток цифрової інфраструктури, освіти та міжнародну співпрацю створить міцний фундамент для ефективного громадського контролю. У перспективі це сприятиме підвищенню якості державного управління, зміцненню довіри між владою і суспільством, а також стійкості демократичних інститутів України.

РОЗДІЛ 2

РЕЖИМ «НАДДЕМОКРАТІЯ»: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ

2.1 Основа режиму «наддемократія» та можливі шляхи теоретичних розробок

Наддемократія — це не просто вдосконалення класичної моделі представницької демократії, а спроба концептуального переосмислення принципів участі громадян у процесі ухвалення рішень. Ідеться про підхід, у межах якого участь не обмежується періодичним голосуванням за делегатів влади, а передбачає постійний доступ до інструментів впливу, відкритості та зворотного зв'язку.

Перші уявлення про подібні моделі виникали ще в межах політичної думки XIX–XX століть, однак на практиці вони залишалися нереалізованими через технічну та комунікаційну обмеженість [21]. Ідеї прямої участі громадян у прийнятті рішень не могли бути втілені через відсутність оперативного зв'язку, платформ для обміну думками та механізмів швидкої реакції. Із розвитком цифрових технологій, особливо на початку XXI століття, ці бар'єри почали зникати. Сформувався передумови для створення інституцій, що забезпечують постійну, динамічну взаємодію між громадянином і державою [22].

Однак наддемократія — це не лише технічна модель. Її функціонування передбачає високий рівень свідомості, політичної обізнаності та відповідальності з боку громадян. Такий підхід ставить принципово інше питання: чи готова людина бути не лише виборцем, а постійним учасником демократичного процесу? І чи здатне суспільство підтримувати інфраструктуру постійної участі без втрати ефективності та стійкості?

Наддемократичні моделі містять низку викликів. Серед них — ризики перевантаження інформацією, зростання маніпулятивних практик, цифрова нерівність та необхідність високої цифрової грамотності населення [23]. Проте основна мета такої концепції — не замінити чинний механізм управління, а доповнити його новими каналами участі, відкритості й довіри. Це спроба

змістити акцент із представництва на безпосередню залученість, що може стати основою для формування більш стійких та легітимних рішень у демократичному суспільстві.

Теоретичні основи наддемократії мають як філософське, так і практичне підґрунтя. Її ідейне походження пов'язане з уявленням про пряму участь громадян у політичному житті, яке зародилося ще в античні часи. У Стародавніх Афінах V століття до н.е. існувала форма безпосереднього голосування, за якої громадяни особисто ухвалювали закони, що регулювали життя полісу. Згодом цю традицію концептуалізували мислителі Нового часу. Зокрема, Жан-Жак Руссо розвинув ідею загальної волі як джерела легітимності законодавства, стверджуючи, що закони мають виражати спільну волю народу, а не інтереси окремих осіб або груп. У XX столітті з'являються концепції участі (participatory democracy) та деліберативної демократії (deliberative democracy), які наголошують на важливості залучення громадян до публічних обговорень і до спільного пошуку рішень на основі аргументованого діалогу. Саме ці підходи сьогодні формують теоретичне підґрунтя наддемократії як моделі, що прагне не просто забезпечити доступ до механізмів управління, а зробити цей доступ постійним, свідомим і всеохопним.

Реалізація наддемократії неможлива без сучасного технологічного середовища. Інформаційні технології відкрили нові горизонти для політичної участі, зробивши можливими форми е-демократії — від онлайн-голосувань і цифрових петицій до інтерактивних платформ громадського обговорення. Наддемократія розвиває ці інструменти далі, використовуючи потенціал таких технологій, як блокчейн і криптографія. Блокчейн дозволяє створювати незмінні цифрові записи кожного голосу, гарантує прозорість і унеможливорює фальсифікації. Такий підхід не лише підвищує довіру до результатів голосувань, а й робить сам процес відкритим для перевірки будь-ким у будь-який момент. Застосування криптографічного захисту персональних даних, у свою чергу, забезпечує високий рівень безпеки для учасників процесу та мінімізує ризики кібератак.

Однак технологічна складова є лише однією з умов функціонування наддемократії. Не менш важливими є соціальні й культурні чинники. Громадяни повинні не лише мати доступ до інструментів участі, а й володіти необхідною компетентністю для їх ефективного використання. Це передбачає високий рівень цифрової грамотності, а також обізнаність щодо політичних процесів, правових норм і суспільних викликів. Система постійної участі вимагає формування відповідального громадянства, здатного до самостійного мислення, критичного аналізу та конструктивної взаємодії. Водночас наддемократія не може існувати без інклюзії: її реалізація повинна враховувати потреби всіх соціальних груп, включно з тими, хто традиційно має обмежений доступ до участі — меншинами, людьми з інвалідністю, маргіналізованими спільнотами. Тільки за умови широкої залученості та рівного доступу можна говорити про справжню демократичність системи, що ґрунтується на принципах відкритості, взаємоповаги та колективної відповідальності.

Реальні приклади та прецеденти

Хоча наддемократія залишається переважно теоретичною концепцією, існують приклади, які можна розглядати як її попередників або часткові реалізації.

Естонія: онлайн-голосування

Естонія є світовим лідером у галузі електронної демократії, запровадивши систему онлайн-голосування (i-Voting) у 2005 році. Ця система дозволяє громадянам голосувати через інтернет, використовуючи електронний ідентифікатор, який забезпечує високий рівень безпеки та автентичності. На останніх виборах до 51% голосів було подано онлайн, що свідчить про довіру громадян до системи. Естонія використовує i-Voting для місцевих, парламентських і європейських виборів, що робить її прикладом того, як технології можуть посилювати пряму участь громадян. Однак система не позбавлена критики. У 2014 році міжнародні експерти з кібербезпеки вказали на потенційні вразливості, стверджуючи, що система може бути схильною до атак, які змінюють голоси або результати виборів. Естонський Національний виборчий комітет спростував ці побоювання, стверджуючи, що система надійна

та захищена. Цей приклад демонструє як потенціал, так і виклики технологічно орієнтованої демократії.

Платформи для громадянської участі

Окрім Естонії, існують платформи, які сприяють прямій участі громадян. Наприклад, платформа Rahvaalgatus.ee в Естонії дозволяє громадянам пропонувати ініціативи для розгляду парламентом [24]. Аналогічні платформи, такі як системи партисипативного бюджетування, використовуються в містах по всьому світу, дозволяючи громадянам голосувати за проекти, які фінансуватимуться з місцевих бюджетів. Ці приклади показують, як технології можуть підтримувати елементи наддемократії, хоча вони поки не досягають її повного масштабу.

Водночас, розвиток цих систем викликає питання про рівність доступу і впливу. Адже навіть найсучасніші платформи можуть не охоплювати всі верстви населення через цифрову нерівність або низький рівень політичної зацікавленості. Тому важливо, щоб технології не лише розширювали інструменти участі, а й супроводжувалися програмами освіти та залучення громадян, що сприятиме формуванню активного і відповідального суспільства. Наддемократія вимагає комплексного підходу, де технологічні рішення поєднуються з культурними змінами, соціальними ініціативами та правовими рамками. Вона ставить виклик традиційним інститутам, змушуючи їх переосмислити власну роль і відкритися до нових форматів співпраці. І хоча повна реалізація наддемократії ще далека, її ідеї вже зараз трансформують політичні процеси, змінюють уявлення про владу і дають надію на більш справедливе й прозоре майбутнє.

Виклики та критика

Наддемократія стикається з низкою викликів, які необхідно враховувати. Цифровий розрив означає, що не всі громадяни мають однаковий доступ до технологій або володіють необхідними цифровими навичками, що може призвести до виключення певних груп із політичного процесу. Безпека даних залишається серйозною проблемою: навіть із застосуванням блокчейну системи

голосування потребують надійного захисту від кібератак і маніпуляцій. У цифровому просторі гостро стоїть проблема дезінформації — фейкові новини та маніпулятивний контент можуть впливати на рішення громадян, створюючи виклик для механізмів перевірки і контролю інформації. Не менш важливим є питання представництва меншин: гарантії, що голоси меншини не будуть пригнічуватися більшістю, мають бути закріплені конституційно і підтримуватися системними механізмами.

З трансгуманістичної перспективи наддемократія розглядається як одна з ключових складових майбутнього розвитку суспільства. Девід Вуд у своїй праці виділяє її серед основних «супер»аспектів, поряд із наддовголіттям, надінтелектом і надблагополуччям. Він пропонує впроваджувати нові системи, які підтримують наддемократію — освітні платформи для формування обізнаних і відповідальних політиків, механізми заохочення громадянської участі, автоматизовані системи підзвітності, а також інструменти для діалогу між різними соціальними групами. Такий підхід підкреслює, що для досягнення наддемократії необхідні не лише технології, а й зміни культурні, системні та освітні.

Майбутні напрями розвитку наддемократії тісно пов'язані з новітніми технологіями. Штучний інтелект здатен аналізувати великі обсяги даних, прогнозувати наслідки політичних рішень і допомагаючи приймати більш зважені рішення. Віртуальна і доповнена реальність створять нові простори для обговорень, консультацій і голосувань, розширюючи доступ до політичного процесу. Квантові обчислення ж відкривають перспективи значного підвищення рівня безпеки цифрових систем голосування. При цьому наддемократія може стати частиною більш широкого трансгуманістичного руху, де технології використовуються для загального поліпшення якості життя і більш активної участі людей у суспільних процесах.

Ця концепція — амбітна і складна, вона поєднує ідеали прямої демократії з інноваційними технологіями і високим рівнем громадянської освіти. Водночас її втілення вимагає подолання низки викликів, зокрема цифрової нерівності та

інформаційних загроз. Проте потенціал наддемократії створити більш відкриту, інклюзивну і прозору систему управління надзвичайно великий. Подальші дослідження в цій галузі мають зосередитися на розробці конкретних моделей, пілотних проєктах і ретельному аналізі їх впливу на суспільство, щоб поступово наближати цю ідею до реальності.

2.2. Перспективи режиму «наддемократія» в світі та в Україні

У багатьох країнах світу впроваджуються цифрові системи управління, які спрощують надання послуг, обробку звернень громадян і контроль за виконанням державних програм. У Франції, Данії та Південній Кореї електронні послуги стали звичною частиною життя: громадяни можуть зареєструвати бізнес, змінити місце проживання або проголосувати на виборах онлайн. Це не лише зручно, а й формує культуру довіри до цифрових платформ як до інструментів державного управління, поступово створюючи передумови для наддемократичних процесів, у яких влада й суспільство взаємодіють у нових форматах.

У США та країнах Західної Європи дедалі активніше застосовуються онлайн-платформи для залучення громадян до обговорення міського розвитку, бюджетів, екології [25]. Це допомагає уникати традиційної бюрократії й створює прямий контакт між владою та людьми. Наприклад, в Ісландії проводили обговорення нової конституції в інтернеті, залучаючи тисячі громадян до формування одного з ключових документів держави. У деяких містах Іспанії та Франції люди можуть онлайн ініціювати зміни до місцевої політики чи впливати на розподіл коштів бюджету участі, тим самим беручи участь у реальному самоврядуванні без потреби в посередниках [26].

Цікаво, що навіть у країнах з авторитарними режимами цифрові інструменти стають засобом взаємодії між владою та суспільством. У Китаї, наприклад, громадяни можуть через спеціальні платформи подавати скарги, звернення або оцінювати роботу місцевих чиновників. Влада використовує такі інструменти для виявлення проблем і контролю за настроями населення. Однак, на відміну

від демократичних країн, тут бракує прозорості та підзвітності, а участь громадян часто є інструментом не вираження волі, а управління нею. Попри це, цифрові технології поступово стають універсальним засобом комунікації між державою та громадянами незалежно від політичної системи, що підтверджує глобальний тренд на зростання цифрового управління [27].

Україна вже показала, що навіть в умовах воєнного стану можна рухатись у напрямку цифрової трансформації. Сервіс «Дія» став не просто мобільним додатком, а своєрідним символом нової моделі держави — швидкої, гнучкої, доступної. Можливість зареєструвати ФОП, отримати виплати, подати заяву на компенсацію зруйнованого житла чи навіть скористатись цифровими документами замість пластикових — усе це змінило уявлення про те, як може виглядати взаємодія громадянина і держави. З впровадженням COVID-сертифікатів, які визнавались у Європі, Україна довела, що здатна бути серед лідерів цифрових інновацій навіть у кризові моменти.

Проте разом із досягненнями приходять і складні виклики. Більше ніж п'ята частина населення не має стабільного доступу до інтернету — це не лише про технічну відсталість, а й про нерівність у доступі до участі. Довіра до державних цифрових сервісів часто базується не на досвіді, а на емоціях і загальному ставленні до влади. А ще — питання безпеки. Коли цифрова держава збирає чутливі персональні дані, над нею автоматично з'являється ризик того, що ці дані можуть бути втрачені, викрадені або використані без згоди. В умовах війни ці ризики лише посилюються, особливо в контексті кібератак.

Втім, навіть у таких умовах українські громади демонструють, що зміни можливі. Там, де місцева влада йде назустріч громадянам, з'являються проєкти електронного бюджету, платформи для онлайн-обговорення локальних рішень, інструменти для звернень і голосувань. Це ще не наддемократія, але вже її контури. Люди отримують шанс бути не лише користувачами сервісів, а й активними учасниками політичного процесу на місцевому рівні.

Не менш важливу роль відіграють громадські організації, які вже давно працюють у цифровому просторі. Вони навчилися моніторити владу за

допомогою відкритих даних, викривати маніпуляції, організовувати кампанії, які об'єднують тисячі людей навколо важливих тем. Ініціативи на кшталт «Чесно» або «DEJURE» показують, як технології можуть допомогти контролювати владу не з кабінетів, а з телефонів і ноутбуків. І саме тут народжується реальна цифрова демократія — не як абстракція, а як живий процес, у якому громадяни не просто натискають кнопки, а впливають на майбутнє країни [28].

Після перемоги Україна опиниться в унікальній ситуації — з одного боку, зранена війною країна потребуватиме відновлення практично в усьому: від доріг і лікарень до шкіл і муніципалітетів. З іншого — у неї буде шанс не просто повернутись до довоєнного стану, а зробити стрибок уперед, будуючи державу, яка не тягне за собою стару бюрократичну тінь. Якщо цифрова трансформація стала порятунком під час війни, то у мирний час вона може стати інструментом оновлення. І тут важливо втримати темп: використати інерцію змін, щоб не дати системі знову замкнутись у кабінетах, печатках і довідках [29].

Використання цифрових рішень у публічних фінансах, управлінні допомогою, антикорупційному моніторингу дає шанс закласти нову культуру відповідальності. Можна зробити так, щоби кожен українець бачив, куди пішли гроші з міжнародної допомоги, як ухвалюються рішення у його громаді, які проєкти справді змінюють життя, а які — лише фасад. Це не просто про технології, це про довіру і включеність.

Підтримка міжнародних партнерів, звісно, буде вирішальною. Але не як патронаж, а як співпраця. Європейські країни та інституції, які самі проходили через складні періоди трансформації, можуть поділитися досвідом не лише цифрових інструментів, а й культури управління. Якщо цю допомогу використати чесно і розумно, вона може дати старт новій моделі — коли уряд більше не сприймається як щось окреме, а стає частиною щоденного життя громадян. Усе залежить від того, чи зможе нова Україна втримати прозорість, відкритість і щирі взаємодії — як усередині країни, так і у стосунках із зовнішнім світом.

2.3 Емоційний інтелект алгоритмів як виклик і ресурс для цифрового політичного управління

У цифрову добу політичні системи переживають глибокі трансформації, і одним із найцікавіших векторів змін стає розвиток емоційного інтелекту в алгоритмах штучного інтелекту. Це явище виходить за межі суто технічного прогресу, оскільки воно кидає виклик базовим уявленням про те, хто саме може бути суб'єктом прийняття рішень, які чинники вважаються легітимними в політичному процесі, і як варто оцінювати моральну відповідальність цифрових агентів.

Емоції, які довгий час вважалися чимось на кшталт людської «помилки» або слабкості в політичному управлінні, нині дедалі частіше розглядаються як важливий чинник. Вони визначають динаміку суспільної довіри, впливають на легітимність влади, і навіть запускають або зупиняють процеси колективної мобілізації. Розуміння цього призводить до появи систем, які не просто обробляють інформацію, а й намагаються зчитувати емоційні стани людей — страх, обурення, надію, втому — і відповідним чином адаптувати свою поведінку [30].

На практиці це вже реалізується в різних сферах. У Японії, наприклад, в деяких муніципалітетах тестуються цифрові помічники, які не просто відповідають на запити громадян, а й змінюють тональність, ритм або навіть формулювання своїх відповідей залежно від емоційної тональності звернення. У Сінгапурі — країні, що активно впроваджує концепцію «розумного міста» — алгоритми емоційної аналітики використовуються для моніторингу соціального клімату в режимі реального часу: у публічних сервісах, міському транспорті, навіть у цифрових панелях прийому скарг. Подібні експерименти покликані не лише покращити зручність сервісів, а й проаналізувати глибинні настрої мешканців для подальших управлінських рішень.

Інтерес до емоційної чутливості алгоритмів зумовлений також спробами знайти нову мову взаємодії між владою і громадянами. Якщо традиційна адміністрація говорить мовою законів, процедур і форм, то цифрове управління — дедалі

частіше — мовою настроїв, тональностей і реакцій. Цей перехід несе в собі як великі можливості, так і ризики. З одного боку, він може зробити політику ближчою до людини, оперативною, чутливою. З іншого — постає питання: чії емоції враховуються, хто програмує ці алгоритми, і як уникнути маніпуляцій під виглядом «оптимізації настроїв» [31].

Усе це свідчить про те, що розвиток емоційного інтелекту в штучному інтелекті — це вже не фантастика, а політична реальність, яка змінює уявлення про публічне управління. І хоча ще зарано говорити про повноцінну емоційну суб'єктність машин, напрямок розвитку очевидний: влада, яка вміє не тільки слухати, а й «відчувати», стає частиною нової моделі політичної взаємодії.

І хоча розвиток емоційного інтелекту в штучному інтелекті відкриває захопливі перспективи, варто не втрачати з поля зору його фундаментальну обмеженість. Бо ж, зрештою, це лише симуляція — добре налаштована, ефективна, але позбавлена внутрішнього життя. Алгоритм може імітувати емпатію, але ніколи не переживе втрату, страх або сором. Саме тут починається зона ризику — коли зовні "чуйна" система виявляється по суті байдужою. У результаті ми отримуємо ухвалення рішень, які є логічно бездоганними, але людськи — жорстокими. Державна політика, що ґрунтується на обчисленнях, а не на співпереживанні, ризикує втратити контакт з тим, що робить її морально прийнятною — із самим досвідом бути людиною.

Ще одна загроза — це поступовий дрейф від демократії до технократії. Уявлення про те, що машина “знає краще”, може бути зручним для бюрократів і навіть привабливим для громадян, втомлених від неефективності. Але чи не означає це втрату голосу? Коли рішення починають прийматися на основі передбачуваної реакції, а не прямої участі, ми стикаємось із новою формою виключення — не за класом чи мовою, а за принципом доступу до цифрової суб'єктності. Деякі дослідники вже говорять про “алгоритмічний патерналізм” — ситуацію, в якій система вирішує за людину, виходячи з аналізу її емоцій, іноді навіть без її згоди або усвідомлення цього. І це вже не просто питання комфорту — це питання влади.

Попри ці ризики, у різних країнах активно тривають експерименти з використанням ЕІ у сфері управління. Наприклад, у Канаді проводили пілотний проєкт, у якому спеціальний додаток аналізував емоційні реакції громадян на законопроєкти, орієнтуючись на соціальні мережі. У Китаї чиновників почали оцінювати не тільки за змістом промов, а й за емоційним станом під час виступів, що офіційно подається як турбота про "щирість" у спілкуванні з громадськістю. В Естонії обговорюють впровадження емоційно чутливих віртуальних радників у держсервіси. Це приклади нової парадигми: від аналізу фактів — до аналізу настроїв. Замість того, щоб будувати політику на звітах, держави дедалі частіше шукають її основу у відчуттях, у враженні, у "вимірюваній довірі".

Та щоб ця трансформація не перетворилась на цифрову диктатуру, потрібні чіткі запобіжники. Люди повинні знати, які саме емоційні дані про них збираються, як вони використовуються і чи можуть вони вплинути на рішення, що їх стосуються. Має бути прозорість — не технічна, а людська. Хто відповідальний за помилки алгоритму? Чи є процедура оскарження? Чи можна відмовитися від аналізу свого емоційного стану без втрати доступу до послуг? Без цих механізмів ми ризикуємо перетворити емоційний інтелект на інструмент контролю, а не довіри.

Цифрова гідність і права людини повинні бути не додатком, а основою будь-якої інновації. Бо емоційний ІІІ не має душі — і саме тому відповідальність за його застосування лежить на тих, хто її має.

ВИСНОВКИ

Громадський контроль є важливим елементом функціонування демократичної правової держави, що забезпечує зворотний зв'язок між суспільством і органами публічної влади. Його головне призначення — забезпечення відкритості, прозорості та підзвітності влади перед громадянами. Через механізми громадського контролю суспільство здійснює моніторинг дій посадових осіб, виявляє порушення, зловживання, прояви непрофесіоналізму чи недбалості, а також корупційні та інші деструктивні практики.

У цьому сенсі громадський контроль виступає не лише як інструмент протидії корупції, а й як засіб забезпечення належного виконання публічними службовцями своїх обов'язків. Він дозволяє громадськості впливати на процеси формування й реалізації державної політики, знижує ризики непрозорого управління, посилює відповідальність державних органів за результати своєї діяльності та сприяє запровадженню культури служіння суспільству.

З погляду теорії публічного адміністрування, громадський контроль — це функція громадянського суспільства, що реалізується як інституційно (через громадські організації, ЗМІ, експертні платформи), так і неформально (через індивідуальні чи колективні дії громадян). Суб'єктами такого контролю є громадяни, їх професійні об'єднання, неурядові організації, активістські ініціативи, аналітичні центри. Об'єктами — органи державної і муніципальної влади, державні підприємства, посадові особи та інші суб'єкти, які здійснюють управлінські функції.

Варто відзначити, що громадський контроль має свою специфіку, яка відрізняє його від інших форм контролю (відомчого, фінансового, прокурорського тощо).

Передусім, це:

- незалежність суб'єктів контролю від об'єктів (громадськість не є частиною державної машини);
- цілеспрямованість на захист прав і свобод людини, соціальної справедливості;

- відкритість процедур і орієнтація на публічність результатів;
- опора на механізми громадської думки, яка в демократичному суспільстві виконує роль альтернативного джерела легітимності.

Громадський контроль розглядається як невід’ємна частина публічної політики, де суспільство виступає не пасивним об’єктом управління, а активним учасником формування державного курсу. У цьому сенсі він становить собою одну з ключових функцій громадянського суспільства, що забезпечує баланс між владою та населенням, стримує зловживання, формує довіру до інститутів влади та сприяє розвитку демократичної культури.

Особливого значення громадський контроль набуває у контексті забезпечення реалізації соціальних завдань держави — таких як доступність освіти, охорона здоров’я, соціальний захист, підтримка вразливих груп населення. Саме ці сфери часто є найбільш чутливими до корупційних і неформальних практик, а тому потребують системної участі громадян у моніторингу та оцінці діяльності влади. Згідно з дослідженням Transparency International Україна, найуспішніші ініціативи громадського контролю реалізуються саме у сферах соціальної політики, медицини, прозорих закупівель та місцевого самоврядування.

Водночас становлення ефективного громадського контролю в Україні неможливе без формування сильної культури участі, коли громадяни не просто декларують свою активну позицію, а постійно залучаються до процесів ухвалення рішень, реалізації політики, нагляду за владою та аналізу її результатів. Така культура передбачає не лише усвідомлення прав і можливостей, але й розвиток громадянської відповідальності за стан суспільства та держави.

Одним із пріоритетів сучасної демократизації має стати інституціоналізація громадського контролю, тобто створення сталих, дієвих механізмів і платформ, що забезпечують постійну комунікацію між владою і громадянськістю. Це можуть бути дорадчі ради, наглядові комітети, громадські експертизи, цифрові інструменти зворотного зв’язку, які дозволяють вчасно реагувати на потреби суспільства, викривати зловживання і будувати довіру до органів влади.

Слід також враховувати, що ефективний громадський контроль неможливий без належного правового середовища. Законодавча база має чітко визначати права і обов'язки суб'єктів контролю, гарантувати доступ до інформації, передбачати відповідальність посадових осіб за ігнорування громадської думки або перешкоджання контролю. У цьому контексті важливо забезпечити справжню незалежність засобів масової інформації та підтримати розвиток громадянської журналістики як форми суспільного моніторингу.

Ключовим чинником у просуванні громадського контролю є також освіта — як формальна, так і неформальна. Формування правової та політичної культури громадян, навичок критичного мислення, обізнаності у механізмах участі та контролю є необхідними умовами для створення активного громадянського суспільства. З раннього віку варто плекати розуміння значущості участі у житті держави, інакше демократичні цінності ризикують залишитися суто декларативними.

Таким чином, розвиток ефективного громадського контролю — це комплексне завдання, яке потребує злагодженої роботи держави, громадянського суспільства та міжнародної підтримки. Це не просто технічний інструмент моніторингу, а справжня школа демократії, в якій влада і суспільство вчаться взаємодіяти на принципах поваги, прозорості та відповідальності. Успішна реалізація цієї взаємодії є запорукою побудови в Україні справжньої демократичної, правової та соціальної держави європейського зразка.

У цьому контексті надзвичайно важливим стає розвиток цифрових інструментів участі громадян у прийнятті управлінських рішень. Електронне урядування, онлайн-платформи для подання петицій, голосування за громадські ініціативи, відкриті бюджети — усе це створює підґрунтя для реального залучення населення до формування політики, підвищуючи прозорість і відповідальність органів влади. Впровадження таких механізмів сприятиме не лише контролю з боку громадян, а й формуванню культури політичної участі.

Успішна імплементація цифрової демократії вимагає активного розвитку цифрової інфраструктури, зокрема в сільських регіонах, де доступ до інтернету

досі обмежений. Крім того, необхідно впроваджувати системи кібербезпеки, які зможуть захистити особисті дані громадян та гарантувати чесність електронного волевиявлення.

Не менш важливою є й цифрова освіта — як для молоді, так і для старших поколінь. Держава повинна створити програми навчання цифровій грамотності, зокрема в контексті користування державними сервісами та участі в електронних формах демократії. Це дозволить забезпечити більш рівноправний доступ до можливостей участі у політичному житті країни.

Водночас важливо пам'ятати, що цифрова демократія не може повністю замінити традиційні форми політичного процесу, але вона має їх доповнювати. Поєднання інструментів електронної участі з інституційними механізмами державного управління створює модель «гібридної демократії», яка є більш гнучкою, чутливою до потреб громадян та здатною до швидкого реагування на виклики сучасного світу.

У перспективі, впровадження таких підходів сприятиме формуванню активного, відповідального громадянина, який не лише вимагає змін, а й бере безпосередню участь у їх реалізації. Це стане основою для розвитку справжньої демократичної культури в Україні — культури діалогу, прозорості, поваги до прав людини та верховенства права.

Зміцнення демократичної держави можливе лише за умови постійного діалогу між владою та суспільством, коли обидві сторони розглядають одна одну не як супротивників, а як партнерів у побудові спільного майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шпак М.В. Громадський контроль як інструмент впливу громадянського суспільства на діяльність органів влади / М.В. Шпак // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2018. – № 2. – С. 68–75.
2. Бурчак В.С. Громадянське суспільство і демократія в Україні: теорія і практика / В.С. Бурчак. – К.: КНТ, 2016. – 200 с.
3. Коваленко В.С. Юридичні аспекти громадської участі в контролі за законодавчою діяльністю / В.С. Коваленко // Юридичний вісник України. – 2019. – № 4. – С. 80–90.
4. Barber B. Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age / B. Barber. – Berkeley: University of California Press, 1984. – 300 p.
5. Шимків В.І. Політична культура і суспільний розвиток / В.І. Шимків. – Львів: ЛНУ, 2014. – 150 с.
6. Андрушків Б. Механізми участі громадян у процесах прийняття політичних рішень в Україні // Публічне управління: теорія та практика. – 2020. – № 1(25). – С. 35–40.
7. Савченко О. В. Державний та громадський контроль: питання співвідношення в умовах розвитку громадянського суспільства // Вісник НАІДУ. – 2015. – № 4(3). – С. 165
8. Курило В. Суспільна довіра та контроль у контексті ризиків сучасних технологій. – 2019. – С. 59–63
9. Мартинюк Р. Проблема демократизації експертизи в публічній політиці // Політичне життя. – 2020. – № 3. – С. 28–33
10. Гуменюк В. В. Громадський контроль у системі демократичного врядування. – Київ: НІСД, 2020. – С. 12–15
11. Кобелева Н. С. Громадський контроль у механізмах забезпечення демократичного врядування // Держава і право. – 2020. – Вип. 88. – С. 97–103

12. Stenelo, L.-G. The Principle of Public Access to Official Documents in Sweden // Scandinavian Studies, 2004
13. Benz, A., Papadopoulos, Y. Governance and Democracy: Comparing National, European and International Experiences. Routledge, 2006
14. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 №996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики».
15. OECD. Anti-Corruption Reforms in Ukraine: Progress and Challenges. OECD Publishing, 2021.
16. Transparency International Ukraine. Відкритість і прозорість в Україні: виклики у воєнний час, 2023.
17. Freedom House. Незалежність громадських організацій у Східній Європі: виклики та загрози, 2022.
18. Transparency International Ukraine. «Вплив війни на громадський контроль в Україні».
19. Freedom House. «Прозорість та боротьба з корупцією в країнах, що переживають конфлікти» (звіт 2023).
20. Центр демократії та верховенства права. «Професійна спроможність НУО: виклики і рішення», 2022.
21. Dahl, R. A. On Democracy. Yale University Press, 1998.
22. European Commission. “Digital Democracy and Civic Participation.” Policy Brief, 2021.
23. World Economic Forum. “The Future of Civic Engagement in the Digital Age.” White Paper, 2022.
24. Rahvaalgatus.ee. (2024). People’s initiatives in Estonia. <https://rahvaalgatus.ee>
25. OECD. (2020). Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions. OECD Publishing.
26. Sintomer, Y., Herzberg, C., Röcke, A. (2016). Participatory Budgeting Worldwide – Updated Version. Dialog Global.

27. UNDESA. (2022). E-Government Survey 2022: The Future of Digital Government. United Nations.
28. Рух «Чесно». (2023). Моніторинг депутатів і цифрові кампанії участі. <https://chesno.org>
29. Vox Ukraine. (2023). Бюрократія чи сервіс: якою має бути цифрова держава після перемоги.
30. Cowen, A. S., & Keltner, D. (2017). Self-report captures 27 distinct categories of emotion bridged by continuous gradients. PNAS
31. Zuboff, S. (2019). The Age of Surveillance Capitalism. PublicAffairs.